

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

УДК 271 (477.51)

Сергій Акименко

●

СТАРООБРЯДНИЦЬКІ МОНАСТИРІ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

У статті розкривається проблема старообрядницьких монастирів на Чернігівщині у XVIII – XIX століттях. На основі історичних джерел і наукових праць досліджено час та умови заснування монастирів, їх зв'язки з старообрядницькими центрами та визначено місце їх і роль в старообрядницькому світі.

За останні роки тема старообрядництва в Україні та на Чернігівщині зокрема стає все популярнішою. Даною проблематикою активно займаються такі науковці, як Ю. Волошин, В. Мордвінцев, Г. Станкевич, С. Таранець та С. Мащенко. Вводяться до наукового обігу нові джерела, що стосуються переважно подій XVIII ст. Проте цілий ряд аспектів даного питання все ще залишається малодослідженим. Зокрема, це стосується будівництва старообрядницьких монастирів на Чернігівщині. Незважаючи на те, що практично кожен дослідник торкався даного питання, воно мало епізодичний характер.

Спираючись на вже введені до наукового обігу джерела, а також матеріали Чернігівського обласного державного архіву, автор у своїх дослідженнях ставить за мету проаналізувати питання духовного життя стародубсько-чернігівських старообрядців. Заселення старообрядцями Чернігівського та Стародубського полків розпочалося з 80-х рр. XVII ст. Разом з тим через відсутність джерельних даних говорити про масову появу старообрядницьких молитовних будівель немає підстав. Слід мати на увазі, що до 60-х рр. XIX ст. політична ситуація для старообрядців залишалася складною. Будівництво справжніх монастирів з церквами чи каплицями за тих умов було справою не тільки складною, але й небезпечною. Проте в часи правління Катерини II політичний курс для старообрядців змінився на краще. Як зазначає В. Мордвінцев, на початку 60-х рр. XIX ст. обер-прокурор Синоду І. Е. Меліссіно пропонував навіть дозволити старообрядцям мати відкриті церкви, «даби они еще худших сект вновь не заводили»¹. Таку думку підтримували далеко не всі можновладці. Тому вже 1786 р. вийшов указ про заборону старообрядцям будувати церкви і каплиці, «поводом к этому послужили церкви, построенные в Киевской губернии, в слободах Климове и Злынке и часовни на реке Иргизе»². У 1778 р. цей указ був підтверджений. Та укази практично не виконувались, про що свідчить велика кількість старообрядницьких церков, каплиць і монастирів Чернігівщини, корі почали особливо активно будуватися з другої половини XVIII ст. Як не дивно, але цьому

© Акименко Сергій Миколайович – аспірант кафедри українознавства, політології і соціології Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка

процесу досить сильно посприяли розорення так званих «вигонок» з Ветки в 1735-ому та особливо в 1764 рр., у результаті чого центр поселення перемістився до Стародубщини.

Розпочалося заселення цих територій старообрядцями. Ветка, розташована за польським кордоном, була значно безпечнішим місцем для втікачів від царської влади, ніж північні землі Гетьманщини. Українська ж держава, хоч і зберігала ще права автономії, все ж була частиною Російської держави і мусила певною мірою зважати на вказівки царського уряду. Після стрілецького повстання московський уряд зажадав від гетьмана І. Самойловича застосування репресивних заходів щодо старообрядців, котрі втекли в чернігівські ліси. Тоді й почалася еміграція старовірів за польський кордон. Активно на територію Польщі йшли священнослужителі, котрі не прийняли реформи патріарха Никона, адже проти них особливо жорстоко застосовувалися репресивні заходи російського уряду. Крім того, як зазначає М. Нікольський, один із польських землевласників Ходкевич в «осадчому листі», виданому стародубцям, які поселилися в його землях, крім звільнення від податків, свободи переміщення і права торгівлі нарівні з місцевим міщанством, дав право вільно мати священників, будувати церкви, каплиці, скити та монастирі у всіх його володіннях. За таких сприятливих умов, а також за наявності значної кількості старообрядницького священства, Ветка швидко стає одним із головних центрів повівщини, поширюючи свій вплив на землі Російської імперії.

У той же час старообрядницькі поселення на території Чернігівської єпархії дещо відставали в своєму розвитку від ветківської колонії. Період до першої «вигонки» з Ветки в стародубсько-чернігівських слободах яскраво охарактеризував єдиновірський священник Андрій Журавльов, вказуючи, що їх мешканці не мали: «ни какого молитвенного дома, ни пастыря духовного. Если был новорожденный младенец, то великое счастье его буде прилучался какойнибудь ветковский поп, или монах. В праздники и воскресение дни коли кто помолится Богу дома, то и ладно, другой не умел, так сказать и лба перекрестить»³.

Проте слід зазначити, що в цей період існували так звані келійники та келійниці. Це були люди, котрі присвятили себе духовному життю, але зазвичай не входили до числа чорного священства. Вони, як правило, поселялися в окремих житлах – «келіях» поза помешканням «мирських людей». То були досить обізнані в духовній сфері люди, і тому за браком священників вони здійснювали певні таїнства, необхідні для старообрядців, зокрема хрещення та поховання. Їх авторитет серед старообрядців був достатньо високим – при гострому дефіциті рукоположеного священства вони виконували роль духовних наставників. У частково опублікованому Г. Станкевичем переписі старообрядницьких слобод капітана І. Бранчанинова 1729 р. вказано, що в Добрянці келій «4, в них старцев 2, стариц 4», а в Радулі – одна, «в ней стариц 2»⁴. Можна припустити, що такі келії були і в інших місцях розселення старообрядців на Чернігівщині. Про внутрішній устрій і спосіб життя мешканців цих келій можна судити з указу Синоду за 1735 р., де зафіксовані показання дяка з Курська Олексія Афанасієва, котрий мандрував до Новгород-Сіверського в 1728 р. Він вказує на існування каплиці в густому лісі за 15 верст від Стародубського форпосту. Біля тієї каплиці побудовані 4 келії, в яких проживало близько 10 стариць, а навпроти них ще одна, де жили 2 старці. Усі разом вони в каплиці «поют часы, вечерни и утрени книгами и отправляют сами без попа. А временем с Ветки и поп приходит, для которого и епитрахиль с ризами имеется, и оные старицы и мужики крестятся двуперстным сложением». У вільний же час мешканці келій «ходили для работы в лес и на пашню»⁵. Вірогідним є те, що саме з таких келій і виростили справжні монастирі, особливо після остаточного розорення Ветки і лібералізації політичного курсу влади щодо старообрядців, коли ветківське чернецтво активно переселялось на Чернігівщину.

Ю. Волошин припускає, що саме біля Добрянки був заснований перший монастир на Чернігівщині, куди у 1717 р. з-за польського кордону прийшов чернець Сергій з братією, які до кінця осені збудували вісім келій, трапезну, заготовили

деревину на будівництво каплиці⁶. Дослідник указує, що то був чоловічий монастир, хоча за рапортом справника 1835 р. у монастирі перебувало 10 монахів і 50 монахинь⁷. У рапорті за 1846 р. Добрянський монастир значиться вже як жіночий, де жило 147 монахинь і при ньому була каплиця⁸. Про інші монастирі біля Добрянки згадок немає.

Загалом на всій території Чернігівської єпархії у першій половині XIX ст. нараховувалося 9 монастирів: 6 чоловічих і 3 жіночих. Вони в основному зосереджувалися на території Новозибківського, Суразького та Городнянського повітів. Щодо останнього, то там був жіночий монастир, про який вже згадувалося.

У Новозибківському повіті існувало 4 монастирі, котрі були найбільш відомими і впливовими: 3 чоловічих і один жіночий. У 1765 р., після другої «вигонки», ветківські вихідці перевезли і поставили в густому лісі за дві версти від посаду Митьківка церкву Покрови Пресвятої Богородиці, котра була освячена того ж року. Невдовзі біля Покровської церкви виник чоловічий монастир. У повідомленнях за 1765 р. мова йде про 12 монахів, що поселилися біля церкви, котрі й стали засновниками Покровського монастиря, настоятелем якого згодом став Михайло Калмик. Він привів у порядок житло монахів і обгородив новозаснований монастир парканом⁹. Покровський монастир досяг значного впливу в старообрядницькому світі. Так, за висловлюванням М. Варадинова, жителі Рогозького кладовища в Москві, головного центру старообрядництва, називали монастир матір'ю своєю і підтримували з ним тісні зв'язки¹⁰. За даними перепису старообрядців у 1847 р., у ньому вже нараховувалося 70 монахів¹¹.

Той же отець Михайло мав відношення до заснування ще одного монастиря. У посаді Митьківка ще до появи церкви існував жіночий скит. Монахині теж обрали Михайла своїм настоятелем. Він обніс огорожею й жіночий монастир і поставив каплицю, котру в 1787 р. перебудували в церкву й освятили на честь Казанської Богоматері, в результаті чого монастир став називатися Казанським.¹² Цей монастир став досить відомим серед старообрядців усєї імперії. Так, за переписом 1836 р., монастир мав уже дві церкви і в ньому перебувало 740 монахинь¹³.

У Новозибківському повіті був також Різдво-Богородичний чоловічий монастир, заснований на землях слободи Злинка, поблизу р. Іпуті, в урочищі Малиновий Острів. Заснований, як зазначає Волошин, у 1767 р. місцевим жителем Семеном Панфіловим, котрий збудував там невелику церкву, що була освячена ієромонахом Веньяміном, який був родом з Польщі. Того ж року там оселилися перші 3 ченці, поклавши початок монастирю. Наприкінці століття в ньому проживали 22 ченці¹⁴. Згодом була побудована ще одна церква, і в 1836 р. в монастирі налічувався вже 41 монах¹⁵.

Там же вказується на існування Єпіфаніївського скиту-монастиря, де побудована каплиця. У 1836 р. в монастирі проживало 10 монахів¹⁶. За 10 років його склад поповнився і становив 14 душ¹⁷.

Заслуговує на увагу наявність так званої «Норско беспоповской женской обители», котра мала власну каплицю, де мешкало 135 душ¹⁸. У Чернігівській єпархії переважаючим напрямком була попівщина, а в Новозибківському повіті безпопівщина представлена значною кількістю послідовників, що пояснюється наявністю обителі. За наступне десятиліття поряд з жіночою з'явилась і чоловіча обитель, де мешкало 30 чоловік. Обидві розташовувалися недалеко від посаду Злинка. Крім того, біля посаду знаходився жіночий скит Кам'янка, де в 1847 р. проживало 116 душ¹⁹. Про цей скит у 1901 р. Д. Скворцов говорив як про безпопівський, «в котром проживало 31 раскольница-безпоповка во главе с «матушкой» Минодородой Мельниковой». Загалом він вказує на те, що посад Злинка був головним центром безпопівщини на Чернігівщині²⁰.

Ще чотири старообрядницьких монастирі було в Суразькому повіті: 3 чоловічих – Клинівський, Миколаївський монастир, Красноборський монастир Івана Предтечі, і Свяцковський Новопокровський монастир, а також один жіночий – Суразький Успенський монастир.

Зіставивши дані переписів 1835 та 1847 рр., можна виявити тенденцію до зменшення мешканців монастирів, до того ж значного. Так, якщо в Казанському монастирі в 1836 р. було 740 монахинь, то в 1847 р. – 350. У Суразькому Успенському монастирі кількість монахинь зменшилася з 202 до 40. Аналогічна ситуація прослідковується в переважній більшості старообрядницьких монастирів Чернігівщини. Вважається, що причиною стало зменшення кількості всього старообрядницького населення в регіоні. У 1846 р. була видана постанова царського уряду про закриття усіх молитовних будівель старообрядців. У результаті в посаді Добрянкa «женский монастырь и при оном часовня, по распоряжению правительства упразднена»²¹. Проте втілення в життя даної постанови було далеко не простою справою. У тому ж джерелі зазначається, «что существовавшие в городничском уезде раскольничьи молитвенные здания, по распоряжению правительства в конце 1846 года не опечатаны и существуют»²². При цьому називається кількість монахинь у монастирі, хоч він мав бути закритий. Можна зробити висновок, що, хоча постанова не виконувалася повною мірою, проте вона значно вплинула на зменшення чисельності мешканців монастирів.

Досить чітко визначена позиція царського уряду щодо старообрядців у постанові 1811 р. У Чернігівській губернії монахи самовільно збудували в Климівському монастирі церкву і лише просили освятити її по старому обряду, на що «Государь приказал не делать им препятствия к продолжению богослужения, но формально разрешения на освящение церкви не давать»²³. Як бачимо, уряд просто закривав очі на справи старообрядців, особливо на найбільш лояльних владі представників попівського напрямку. Крім того, старообрядці, зводячи нову церковну будівлю, свідомо брали відповідальність на свою громаду «на случай какого либо утеснения от начальства за самовольную постройку»²⁴.

Таким чином, північ Чернігівщини, зважаючи на кількість та вплив старообрядницьких монастирів, справді можна вважати одним з головних центрів старообрядництва. Цьому сприяла «половинчата» політика влади, яка хоч і боролася з розколом, проте не бажала втратити значну частину платників податків.

1. Мордвінцев В. Старообрядницькі громади України другої половини XVIII ст. та ставлення до них влади. – Соціум. Альманах соціальної історії. – 2002. – Вип. 1. – С. 194.

2. Там само.

3. Доброгаев М. Посад Митькова // Прибавления к Черниговским епархиальным известиям (далі ЧЕИ). – 1909. – № 24. – С. 899.

4. Станкевич Г. Чернігівські старообрядницькі слободи (сmt Добрянкa і Радуль) за матеріалами перепису 1729 року // Сіверянський літопис – 2002. – № 6. – С. 44, 46.

5. Волошин Ю. В. Урядова політика щодо російських старообрядців на Стародубщині у XVIII ст. // Український історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 22.

6. Там само.

7. Державний архів Чернігівської області (Далі ДАЧО). – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 3650. – Арк. 15.

8. ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 11060. – Арк. 61.

9. Доброгаев М. Названа праця. – С. 903.

10. Варадинов Н. В. История министерства внутренних дел. Восьмая дополнительная книга. История распоряжений по расколу // <http://samstar-biblio.ucoz.ru/KnigiRaznye/Varadinjv> (17 сентября 2008). – С. 208.

11. ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 11060. – Арк. 114.

12. Доброгаев М. Названа праця. – С. 903.

13. ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 3787. – Арк. 5.

14. Волошин Ю. В. Названа праця. – С. 22.

15. ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 3787. – Арк. 5.

16. Там само. – Арк. 5.

17. ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 11060. – Арк. 114.

18. ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 3787. – Арк. 5.

19. ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 11060. – Арк. 114.

20. Скворцов Д. Историко-статистическое обозрение современного старообрядческого раскола в Черниговской епархии (составленное на основании сведений, собранных в 1900 году). –

1901. – № 9. – С. 311.

21. ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 11060. – Арк. 61.

22. Там само. – Арк 56.

23. Варадинов Н. Названа праця. – С. 73.

24. Вознесенская единоверческая церковь в п. Клинцах, Суражского уезда // Прибавления к ЧЕИ. – 1908. – № 13. – С. 470.

В статье раскрывается проблема старообрядческих монастырей на Черниговщине в XVIII - XIX веках. На основании исторических источников и научных трудов исследовано время и условия основания монастырей, их связи с другими старообрядческими центрами та определено место и роль в старообрядческом мире.

This article describes the problem of an Old Believers Monasteries on the territory of Chernigiv Region in 18-19 centuries. According to numerous derivations and scientific studies, there was made a research about the time and conditions of the foundation of an Old Believers and their relationship between the same monasteries on the territory of the Ukraine and Russian. It was also mentioned the role of Old Believers Monasteries.

